

Ustavna pismenost kao preduvjet građanske pismenosti: istraživanje ustavne pismenosti nastavnika visokoškolskih ustanova u gradu Rijeci

Barić, Sanja; Debeljak, Sandra; Gligora Marković, Maja

Source / Izvornik: **Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, 2021, 42, 43 - 68**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.30925/zpfsr.42.1.3>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:118:428341>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-03**

PRAVI

Pravni fakultet Faculty of Law

Sveučilište u Rijeci
University of Rijeka

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Law](#)
[- Repository University of Rijeka, Faculty of Law](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

USTAVNA PISMENOST KAO PREDUVJET GRAĐANSKE PISMENOSTI: ISTRAŽIVANJE USTAVNE PISMENOSTI NASTAVNIKA VISOKOŠKOLSKIH USTANOVA U GRADU RIJECI

Prof. dr. sc. Sanja Barić*
Dr. sc. Sandra Debeljak**
Dr. sc. Maja Gligora Marković***

UDK 342.7::371.1
<https://doi.org/10.30925/zpfsr.42.1.3>
Ur.: 30. prosinca 2020.
Pr.: 1. ožujka 2021.
Prethodno priopćenje

Sažetak

U povodu 30. godišnjice donošenja Ustava RH (22.12.1990. – 22.12.2020.) polazimo od teze da je u RH podrazvijena politička kultura koja doprinosi nekvalitetnom djelovanju ustavne demokracije u našoj državi. S obzirom na poznatu poveznicu između građanske i ustavne pismenosti, gdje je druga temeljni sastojak prve, razvili smo opći mjerni okvir ustavne pismenosti i proveli istraživanje ustavne pismenosti najobrazovanijih građana grada Rijeke. Uzorak čini 44 % (N=561) od ukupnog broja nastavnika Sveučilišta u Rijeci, Veleučilišta u Rijeci i Poslovne akademije Rijeka. Analiza rezultata dovodi do sljedećih zaključaka. Postoji značajni interes za poznavanje sadržaja, djelovanja i tumačenje našeg Ustava. Postojeće se znanje, međutim, ponajprije zadržava na razini osnova i općih znanja uz vrlo zabrinjavajuće nepoznavanje ustavnih refleksija na svakodnevni život društvene zajednice, kao i recentnu stvarnost. Eklatantni su primjeri sljedeći: preko 46 % ispitanika ne zna kako se formira vlada RH (koja je većina potrebna za osvajanje vlasti), preko 42 % ne zna da je održan referendum o braku i 70 % ispitanika ne zna da pravo EU-a ima primat pred pravom svake države članice, pa tako i RH. Istodobno i ohrabrujuće, utvrđena je i odgovarajuća razina samokritičnosti kroz korektnu procjenu vlastitog (ne)poznavanja Ustava RH, kao i relevantna samoinicijativna spremnost na (online) edukacije o toj tematici.

* Dr. sc. Sanja Barić, redovita profesorica, Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet; sbaric@pravri.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6496-9062>.

** Dr. sc. Sandra Debeljak, viši predavač, Veleučilište u Rijeci; sandra.debeljak@veleri.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2183-8238>.

*** Dr. sc. Maja Gligora Marković, asistentica, Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet; majagm@medri.uniri.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4711-2969>.

Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-CORONA-04-2086 te Sveučilište u Rijeci projektom *Pravni aspekti digitalne transformacije društva*, unirdrustv-18-252.

Ključne riječi: *ustavna pismenost; Ustav RH; Sveučilište u Rijeci; Veleučilište u Rijeci; PAR.*

1. UVOD

Prvi saziv Hrvatskoga sabora, onaj izabran na prvim demokratskim izborima održanim u proljeće 1990., na zajedničkoj je sjednici triju vijeća 22. prosinca 1990. donio novi Ustav Republike Hrvatske,¹ čime je ispunio svoju ustavotvornu ulogu. Trideseti „rođendan“ temeljnoga pravnog akta naše države obilježili smo, dakle 22. prosinca 2020. Zabrinjavajuće je i znakovito da i ovogodišnja okrugla godišnjica protječe neprimjetno i zanemareno ubrajajući Republiku Hrvatsku u jednu od onih država koja među svojim blagdanima, neradnim danima i spomendanima ne prepoznaje dan usvajanja najvišega pravnog i političkog akta.² Poznata je stara Heraklitova uzrečica „čuvajte svoje zakone kao zidine vašeg grada“.³ U istom će tonu nastaviti i poznati njemački suvremenik Häberle: „danas je važno približiti mnogim građanima spoznaje istinski republikanskoga konstitucionalizma i obraniti se već u začetcima od svih pojava totalitarnoga, fundamentalističkog mišljenja“.⁴ Moderna ustavna demokracija, upravo ona radi izgradnje koje je i usvojen Božićni Ustav RH, smatra se optimalnim oblikom vladavine.⁵ Uz kvalitetan ustavnopravni okvir, sastavni su dio ustavne demokracije građanski obrazovani, osviješteni i aktivni građani,⁶ a podržavajući su čimbenici sloboda i neovisnost pravosuđa, medija i znanstvene zajednice.⁷ Dakako, poznavanje vlastitog ustava ili ustavna pismenost prvi je element građanske pismenosti, društvenoga temelja uspješnog djelovanja ustavne demokracije.

U povodu tridesete obljetnice Ustava RH, a budući da u RH još nikada nije provedeno konkretno istraživanje stvarnog stanja ustavne pismenosti, ovaj rad daje rezultate takvog istraživanja provedenog među nastavnicima visokoobrazovnih ustanova u Gradu Rijeci, u jesen 2020. Na početku je valjalo razviti teorijski okvir

1 Narodne novine, br. 56/90. (dalje: Ustav RH).

2 Suprotno tomu i samo primjerice nabrajamo države koje dan usvajanja svojeg ustava slave kao poseban državni praznik ili barem spomendan: Bjelorusija, Danska, Finska, Indija, Japan, Kanada, Njemačka, Norveška, SAD, Slovačka, Slovenija, Španjolska, Švicarska, Tajland, Urugvaj, Uzbekistan itd.

3 Heraklit, *Fragmenti*, fr. 44, pristup 1. prosinca 2020., https://kupdf.net/download/heraklit-fragmenti-pdf_59f975a0e2b6f5e21d2661f7_pdf.

4 Peter Häberle, „Ustav kao kultura“, *Politička misao* 37, br. 3 (2000): 20.

5 Häberle, *Ustav kao kultura*, 5. „Koji su, međutim, razlozi za tezu da je demokracija, shvaćena kao „demokracija građana“, kao pluralistička, s diobom vlasti, pravnodržavna demokracija (s ugrađenim zaštitnim mehanizmima za opoziciju, za manjine, za privatnost), najmanje loš oblik države? Moje je mišljenje: prvo, jer je ona konstitucija slobode i jednakosti ljudi; drugo, jer ona najprije može preraditi društvenu mijenu.“

6 O poželjnim karakteristikama građanina u ustavnoj demokraciji piše i Arsen Bačić, *Ustavno pravo Republike Hrvatske – Praktikum* (Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2006.), 49-57.

7 Yuval Noah Harari, „You Can Vote. But You Can’t Choose What Is True.“, *The New York Times*, 3. veljače 2020., pristup 2. prosinca 2020., <https://www.nytimes.com/2020/02/03/opinion/harari-democracy-elections.html?fbclid=IwAR38hOtUzv8KmAAscSP0c78iHu7GaLOtOMtAPp5gfBc1aGLXyfF0UyXFwsLM>.

istraživanja sa stratificiranom skalom razina ustavne pismenosti, tj. ponuditi mjerni okvir ustavne pismenosti u RH (2). U radu potom kratko prikazujemo predmet istraživanja, metodologiju i ispitanike (3). Detaljni prikaz dobivenih rezultata prema razinama ustavne pismenosti prikazujemo u sljedećem dijelu (4). Slijedi kvalitativna rasprava o rezultatima rada (5) i zaključci uz naznaku daljnjih smjerova istraživanja (6).

2. MJERNI OKVIR USTAVNE PISMENOSTI U RH

Na samom početku razdvojimo pojam građanske pismenosti (dalje: GP) od pojma ustavne pismenosti (dalje: UP). Iako se oni ponekad doživljavaju kao istoznačnice, GP je mnogi širi pojam koji podrazumijeva poznavanje ne samo pravnih propisa, već i političkog okruženja, stvarnog djelovanja državnih struktura te mogućnost i spremnost građana na djelovanje, potom opću političku kulturu, čak i stanje svijesti.⁸ Najjednostavnija definicija UP-a govori o dostatnom poznavanje ustavnog okvira kako bi se njime moglo pravilno služiti.⁹ UP je, tako, samo element GP-a, njen bitni sastojak i polazišna točka. UP primarno obuhvaća poznavanje teksta ustava, ali se prema Dreisbachu ona dalje „širi u koncentričnim krugovima znanja i razumijevanja s obzirom na to kolika je razina UP potrebna za obavljanje pojedinog zadatka/posla“.¹⁰ Nasuprot tomu, Tushnet tvrdi da se obrazovanje o ustavnosti mora „pretežno fokusirati na sposobnost građanskog djelovanja nasuprot ‘pukom’ činjeničnom znanju“. Za njega je UP istodobno „ne samo ono što građanin zna, već i ono što može učiniti“.¹¹ Slično tomu, a budući da je nastao u sklopu *common law* precedentnoga sustava, tzv. „Marshall-Brennan projekt ustavne pismenosti“ doživljava UP primarno kao „poznavanje svojih ustavnih prava i zalaganje za njihovo ostvarenje“.¹²

Autorice u radu prihvaćaju temeljni pojam UP-a kao poznavanje ustavnog teksta i sposobnost njegova razumijevanja, tumačenja i primjene, dok analizu osobne

8 Najkvalitetniju raspravu na ovu temu vidi na Rothgerber konferenciji iz 2012. (višesatne snimke dostupne na: https://www.youtube.com/playlist?list=PLwFq2GL-i5Ujh9_m9Z9H00B eqJn6ff7AF).

9 Ovu definiciju navodi Hart, ali dodaje da je djelomično kontroverzna budući da smatra kako je UP besmislena ako ne vodi u GP. Melissa Hart, „Foreword: Public constitutional literacy; a conversation“, *Denver University Law Review* 90, br. 4 (2013): 825.

10 Christopher Dreisbach, *Constitutional Literacy: A 21st Century Imperative* (New York: Palgrave MacMillan, 2016.), 12. Dreisbach ujedno postulira sveobuhvatan sustav utvrđivanja stupnja UP-a u SAD-u. Zbog specifičnosti precedentnog sustava i federalizma u SAD-u te povijesno-kulturoloških obilježja ovaj sustav nije izravno primjenjiv za naše okruženje.

11 Mark Tushnet, „Constitutional literacy outside the courts. Keynote address.“ *Rothgerber Conference, November 29, 2012*, pristup 5. prosinca 2020., https://www.youtube.com/watch?v=HhvsQxqG3-A&list=PLwFq2GL-i5Ujh9_m9Z9H00BeqJn6ff7AF&index=1.

12 Marshall-Brennan projekt ustavne pismenosti nastao je 1999. na *American University Washington College of Law*, a do sada je preuzet u dvadesetak pravnih fakulteta u SAD-u te JAR-u i Japanu. Riječ je o projektu koji u obliku prakse studenata prava ulazi u srednje škole i prikazuje svakodnevne situacije s kojima se susreću mladi u obliku ustavnopravnih pitanja. Detaljnije vidi na: *Marshall-Brennan Constitutional Literacy Project*, pristup 6. prosinca 2020., <https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/marshallbrennan/>.

spremnosti i/ili motivacije za aktivno građansko djelovanje smatraju daljnjim, ali različitim elementima GP-a. Njega valja samostalno istraživati.

Polazeći od temeljne Dreisbachove ideje o „koncentričnim krugovima znanja“ razvili smo vlastiti mjerni okvir razina UP-a kojeg predlažemo za istraživanje UP-a u RH. Riječ je o sljedećim razinama i podrazinama UP-a u RH (niža razina i podrazina UP-a ujedno je niža razina znanja):

- 1) Prepoznavanje ustavne odredbe nasuprot zakonskim ili drugim normama:
 - a. Osnovna identifikacija Ustava RH,
 - b. Prepoznavanje odredbi Ustava RH nasuprot drugim aktima;
- 2) Poznavanje pojmova i instituta iz Ustava RH:
 - a. Temeljni pojmovi i najvažniji instituti,
 - b. Većina pojmova i instituta te njihovi detalji;
- 3) Poznavanje povijesnog/političkog konteksta donošenja odredbe (razlog donošenja i posljedično temeljni pristup tumačenju):
 - a. Osnove povezane s donošenjem Ustava RH,
 - b. Osnove povezane s kasnijim izmjenama i dopunama Ustava RH,
 - c. Detaljnije poznavanje pristupa tumačenju u odnosu na razdoblje prije donošenja Ustava RH, odnosno pristup tumačenju njegovih izmjena i dopuna;
- 4) Odnos odredbi Ustava RH s drugim izvorima ustavnog prava posebno u materiji ljudskih prava (kontekstualizacija i konkretizacija ljudskih prava te odnos s Europskom konvencijom za ljudska prava, odnosno pravom EU-a):
 - a. Osnove,
 - b. Pojedini sadržajni segmenti detaljno (npr. zbog interesa ili ranijeg angažmana),
 - c. Ukupnost detaljno;
- 5) Sposobnost sustavne ustavne interpretacije i argumentacije;
- 6) Poznavanje komparativne ustavne prakse;
- 7) Poznavanje različitih teorijskih/filozofskih pristupa pravu te odgovarajuće argumentacije.

Očito je da ti stupnjevi predstavljaju skalu od najosnovnijeg stupnja UP-a do razine UP-a sveučilišnog profesora (ustavnog) prava ili očekivane razine UP-a za suca Ustavnog suda RH. Nadalje, podrazine omogućavaju prepoznavanje niza osobitosti unutar pojedine razine UP-a, a koje podrazine odgovaraju znanjima potrebnim za djelatnike pojedinih državnih tijela (npr. razina potrebna za suce općinskog suda, za odvjetnike, za upravne pravnike itd.), odnosno za građane ili za građanski aktivizam. Mjerni okvir smatramo primjenjivim za sveobuhvatnu populaciju RH.

Predmet je ovoga prvog istraživanja usko fokusiran, obuhvaća samo jedan specifičan segment populacije, a uz opis metodologije i demografsku analizu ispitanika, objašnjavamo ga u sljedećem djelu rada. Svrha je ovog istraživanja dvojaka: prvo, da pokaže primjenu mjernog okvira na konkretnom segmentu populacije, a drugo, da istraži konkretnu razinu UP-a opisanog segmenta populacije.

3. PREDMET ISTRAŽIVANJA, METODOLOGIJA I ISPITANICI

3.1. Predmet istraživanja

Opće je poznato da je stanje političke kulture u RH podrazvijeno.¹³ Ustav ne smatramo samo pravnim ili političkim tekstom, već i „sredstvom kulturnog samoprikazivanja nekog naroda“.¹⁴ Stoga istražujemo ustavnu pismenost kao preduvjet građanske pismenosti u segmentu opće populacije s najvišim stupnjem obrazovanja i važnom ulogom u sustavu visokog obrazovanja i znanosti na području Grada Rijeke: nastavnika Sveučilišta u Rijeci, Veleučilišta u Rijeci te privatne visokoškolske ustanove Poslovne akademije Rijeka (dalje: PAR).

U istraživanju UP-a nastavnika korišten je anketni upitnik, a odnosio se je na razine 1 a i b, 2 a i b, 3 a i b te 4 a.

Razinu 3 c i 4 b smo izostavili jer bi je bilo teže istražiti. U ovom bi trenutku dodavanje dostatnoga broja pitanja koja istražuju te razine pismenosti brojčano opteretilo anketni upitnik, a smatramo da ne bi bitno izmijenilo rezultate o osnovnoj UP-i navedenih razina. Ipak, ispitivanje razine 4 b ostavljamo za buduća istraživanja čiji će fokus biti usmjeren na građansku pismenost u širem smislu i utvrđivanje građanskog angažmana ili spremnost na korištenje UP-a za aktivno građanstvo. Razine iznad 4 c se ne očekuju od opće populacije koja nije zaposlena u državnim tijelima, nema pravno obrazovanje ili nije aktivna u pojedinim pravnim osobama koje se posebno bave određenim ustavnopravnim temama (npr. različite neprofitne organizacije) te ih ovdje nismo istraživali.

3.2. Metodologija istraživanja

Istraživački je tim na temelju pripremljenog izvornog teorijskog modela (opisanog, *supra*, u 2.) te višegodišnjeg iskustva u području predmeta istraživanja sastavio upitnik koji se sastoji od tri dijela: opći, glavni i zaključni dio. U općem se dijelu nalaze demografska pitanja i pitanja u kojima ispitanici daju procjenu svoje razine poznavanja Ustava RH, informatičke pismenosti, informacije o pohađanju edukacija vezanih za Ustav RH te nekoliko općih pitanja o dostupnosti teksta Ustava RH. Opći dio obuhvaća 11 obveznih i 1 opcijsko pitanje (vidi, *infra*, u 4.1.). Glavni dio obuhvaća 17 obveznih pitanja i 3 opcijška pitanja (vidi, *infra*, u 4.2. do 4.6.), a njime se ispituju pojedine razine UP-a. U zaključnom se dijelu nalaze 2 obvezna i 1

13 Vidi, primjerice, nalaze iznesene na okruglom stolu “Ustavne promjene i političke nagodbe – Republika Hrvatska između ustavne demokracije i populizma”, održanom 8. prosinca 2020. (*online*). Zbornik radova izloženih na skupu objavit će HAZU, pod tim naslovom, u prvoj polovici 2021.

14 Vidi Häberle, *Ustav kao kultura*, 17. „Ustav nije samo pravni poredak za pravnike, da ga oni tumače prema starim i novim pravilima umijeća – on djeluje bitno i kao vodič za nepravnike: za građanina. Ustav nije samo pravnički tekst ili normativno djelo pravila, nego također izraz stanja kulturnog razvoja, sredstvo kulturnog samoprikazivanja nekoga naroda, zrcalo njegove kulturne baštine i temelj novih nada. Živi ustavi djelo su svih tumača ustava otvorenog društva, po obliku i stvari su mnogo više izraz i posredovanje kulture, okvir za kulturnu (re)produkciju i recepciju te spremnik baštinenih “kulturnih” informacija, iskustava, doživljaja, pa i mudrosti.“

opcijsko pitanje povezano s istraživanjem mišljenja o važnosti poznavanja Ustava RH za pojedinca i društvo (vidi, *infra*, u 4.7.).

Istraživanje je provedeno od 23. listopada do 5. studenog 2020. na način da je pozivna poruka na sudjelovanje u istraživanju s poveznicom na *online* upitnik bila poslana upravi Sveučilišta u Rijeci te upravama svake sastavnice Sveučilišta u Rijeci, Veleučilištu u Rijeci i PAR-u, čime su obuhvaćene sve visokoobrazovne ustanove u gradu Rijeci. Ciljana su skupina ispitanika bili nastavnici tih ustanova. Nakon tjedan dana nastavnicima je poslana poruka - podsjetnik.

Upitnik je izrađen s pomoću besplatnog alata *Limesurvey*.¹⁵ U analizi su korišteni alati *MS Excel 2016* za pripremu podataka te *MedCalc 2020*¹⁶ za samu obradu podataka. Podatci su tumačeni deskriptivnom statistikom i t-testom za zavisne skupine.

3.3. Ispitanici

Anketnom je upitniku pristupilo ukupno 683 nastavnika, od kojih 122 nije dovršilo ispunjavanje upitnika. Uzorak ispitanika čine nastavnici visoko-obrazovnih ustanova u gradu Rijeci koji su u potpunosti ispunili upitnik (N=561). S obzirom na to da je ukupni broj nastavnika u visokom obrazovanju u Rijeci 1275, uzorak je ispitanika koji su u potpunosti ispunili upitnik, njih 561,44 % svih nastavnika. Prikupljeni su demografski podatci i to spol, pripadnost dobnoj skupini, ustanova rada i zvanje, kako je prikazano u tablici 1.

Tablica 1. Demografski podatci ispitanika u istraživanju

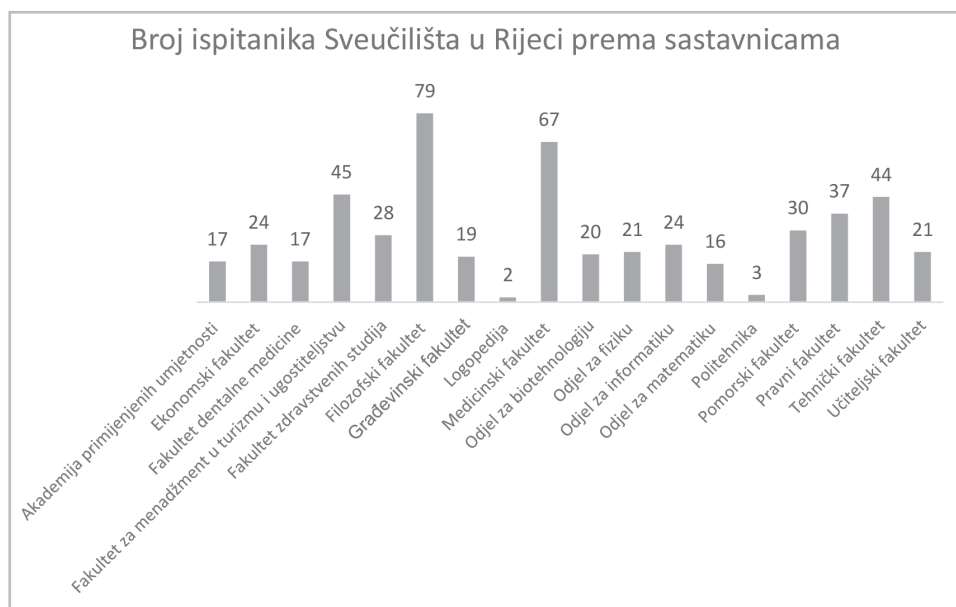
Varijabla		Broj ispitanika	Postotak
Spol	Ženski	329	58,65 %
	Muški	217	38,68 %
	Ne želim se izjasniti	15	2,67 %
Dobna skupina	19-29	48	8,56 %
	30-39	141	25,13 %
	40-49	194	34,58 %
	50-59	132	23,53 %
	60+	46	8,20 %
	Mjesto rada	Sveučilište u Rijeci	514
Veleučilište u Rijeci		31	5,53 %

15 Dostupan na limesurvey.srce.hr.

16 MedCalc® Statistical Software version 19.5.3 (MedCalc Software Ltd, Ostend, Belgium; <https://www.medcalc.org>; 2020.).

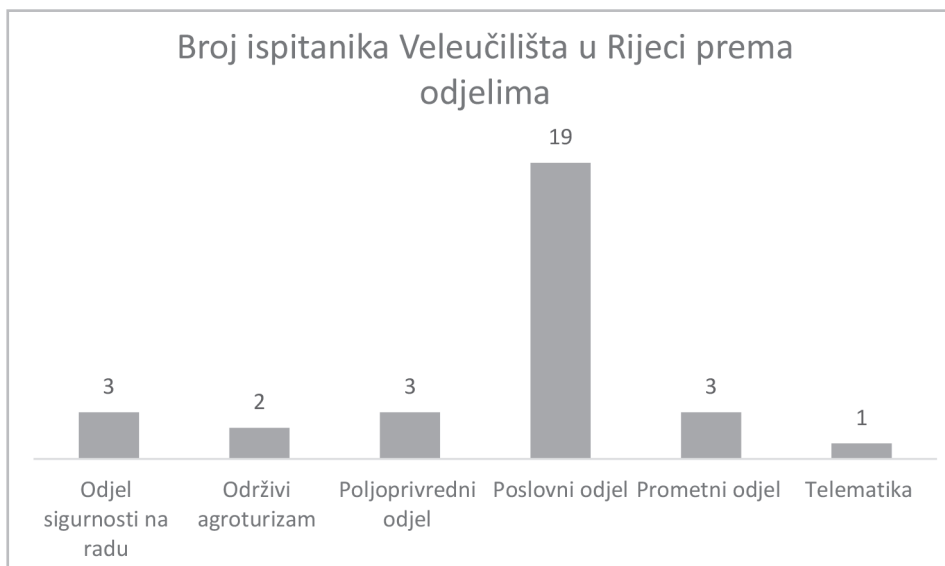
	Visoka poslovna škola PAR	16	2,85 %
Zvanje			
	asistent	101	18,00 %
	predavač	34	6,06 %
	viši predavač	34	6,06 %
	profesor visoke škole	5	0,89 %
	profesor visoke škole u trajnom zvanju	3	0,53 %
	poslijedoktorand	32	5,70 %
	docent	135	24,06 %
	izvanredni profesor	107	19,07 %
	redoviti profesor	50	8,91 %
	redoviti profesor u trajnom zvanju	60	10,70 %

Ispitanici zaposleni na Sveučilištu u Rijeci mogli su izabrati sastavnicu na kojoj rade. Rezultati su prikazani na slici 1.

Slika 1. Broj ispitanika Sveučilišta u Rijeci prema sastavnicama Sveučilišta

Ispitanici koji rade na Sveučilištu u Rijeci sudjeluju u radu većega broja odjela, međutim zamoljeni su da se ipak izjasne koji im je odjel najbliži s obzirom na njihov stručni interes i pripadnost. Rezultati su prikazani na slici 2 u nastavku.

Slika 2. Broj ispitanika Veleučilišta u Rijeci prema odjelima Veleučilišta

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA PREMA RAZINAMA USTAVNE PISMENOSTI

Rezultate istraživanja prikazujemo kao analizu odgovora na opća pitanja te potom analizu pitanja kojima se ispituje odgovarajuća razina ustavne pismenosti kako je naznačeno, *supra*, u 2. i 3.1.

4.1. Opća pitanja

Prvo je pitanje bilo povezano sa samoprocjenom razine poznavanja Ustava. Skala je imala 10 mogućih razina, najniža je razina označena s 1 i označava „u potpunosti nisam upoznat s Ustavom RH“, a razina 10 predstavlja „u potpunosti sam upoznat s Ustavom RH“. Ispitanici su također dali samoprocjenu razine informatičke pismenosti. Također je skala bila od 1 do 10, gdje je 1 najniža razina procjene, a 10 najviša. Ispitivana je postojanost statistički značajne razlike između tih dvaju procjena. U tu je svrhu proveden t-test za zavisne skupine kojim je potvrđeno da postoji statistički značajna razlika u samoprocjeni ispitanika s obzirom na samoprocjenu poznavanja ustava i razinu informatičke pismenosti na razini 0.01 ($t=-31.796$, $p<0.0001$). Može se uočiti (tablica 2.) da se u samoprocjeni informatičke pismenosti velika većina smatra informatički pismenima (čak 503 ispitanika, tj. 89,66 % označava 6 ili više) za razliku od samoprocjene poznavanja Ustava RH (samo 167, odnosno 29,77 % označava 6 ili više).

Tablica 2. Samoprocjena ustavne i informatičke pismenosti

Interval	Frekvencija za Ustav	Frekvencija za informatičku pismenost
1	34	0
2	68	1
3	98	11
4	68	10
5	126	36
6	62	46
7	54	90
8	40	146
9	10	100
10	1	121

Tablica 3. prikazuje odgovore na pitanje o formalnom obrazovanju iz područja sadržaja Ustava RH gdje većina ispitanika odgovara da ga nije imala, dok su preostali podjednako imali formalno obrazovanje u sklopu posebnog predmeta ili pripreme za stručni ispit, odnosno u sklopu općih predmeta tijekom dosadašnjeg obrazovanja.

Tablica 3. Prethodno formalno obrazovanje o sadržaju Ustava RH

Jeste li tijekom formalnog obrazovanja imali poseban predmet ili nastavni sadržaj u kojem ste učili o sadržaju Ustava RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
da (poseban predmet, pripreme za stručni ispit)	119	21,21 %
da, u okviru općih predmeta (npr. povijest)	122	21,75 %
ne	320	57,04 %

Nadalje, velika većina ispitanika, tj njih 513, nije sudjelovalo u neformalnim oblicima edukacije vezanim uz teme o Ustavu RH (tablica 4.).

Tablica 4. Prethodno neformalno obrazovanje o sadržaju Ustava RH

Jeste li ikada sudjelovali u neformalnim oblicima edukacije vezane za teme o Ustavu RH (npr. radionice o pojedinom ljudskom pravu, javna predavanja o temama iz Ustava RH i sl.)?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	48	8,56%
ne	513	91,44%

Dodatno, velika većina ispitanika nije sudjelovala niti u *online* obliku takve edukacije (tablica 5.).

Tablica 5. Prethodne *online* edukacije o sadržaju Ustava RH

Jeste li ikada sudjelovali u neformalnim oblicima <i>online</i> edukacije vezane za teme o Ustavu RH (npr. <i>online</i> okrugli stol, tribina, tečaj i sl.)?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	17	3,03 %
ne	544	96,97 %

Na pitanje jesu li pročitali Ustav RH dobiveni su sljedeći rezultati (tablica 6.): 130 (23,17 %) je odgovorilo potvrdno, 216 (38,50 %) je odgovorilo da nije pročitalo Ustav RH, dok ih je 215 (38,32 %) pročitalo samo dijelove ustava.

Tablica 6. Ispitanici koji su pročitali Ustav RH

Jeste li pročitali Ustav RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	130	23,17 %
samo dijelove	215	38,32 %
ne	216	38,50 %

Ispitanici uglavnom znaju gdje je objavljen tekst Ustava i gotovo dvije trećine ih je dalo potvrdni odgovor (tablica 7.).

Tablica 7. Mjesto objave službenog teksta Ustava RH

Znate li gdje je objavljen službeni tekst Ustava RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	367	65,42 %
ne	194	34,58 %

Oni ispitanici koji su odabrali odgovor „da“, zamoljeni su i da upišu gdje je objavljen tekst Ustava. Ovo pitanje nije bilo obvezno te su ispitanici mogli ostaviti i prazno polje. Prikupljeno je 365 (65,06 %) odgovora koji su kvalitativno analizirani, pri čemu su svi oblici odgovora koji upućuju na Narodne novine objedinjeni kao isti odgovor, a ostali su odgovori navedeni zasebno. Analiza je pokazala sljedeće:

- 315 ispitanika odgovorilo je na navedeno pitanje s odgovorom „Narodne novine“ ili „NN“. Od toga je 4 ispitanika dodatno naglasilo kako je riječ o Službenom glasilu RH, a u 2 su slučaja navedeni i pojedini (ne svi) brojevi NN-a u kojima je Ustav objavljen, dok je u 2 slučaja umjesto odgovora „Narodne novine“ navedena poveznica na mrežnu stranicu Narodnih novina u kojima je Ustav RH objavljen. U sklopu ovog ukupnog broja odgovora uključena su i 3 odgovora koja navode (samo) „Službene novine“ (2), odnosno „Službeni list RH“ (1). Također su u ukupni broj odgovora uključena i 3 odgovora koja svoj odgovor usmjeravaju na „Narodne novine“, ali dodatno navode: „U Narodnim novinama i kao zasebna tiskovina“, odnosno „Narodne novine, Tiskano izdanje Ustava“, odnosno „Narodne novine, ima ga na internetu“,
- 3 ispitanika odgovaraju „Narodne novine“, ali stavljaju znak pitanja na kraj

- (2), odnosno dodaju i riječ „valjda“ (1)
- znak pitanja nalazi se i kod jednog ispitanika koji navodi kako je riječ o „posebnom izdanju (u obliku knjižice), izdavač NN?“
 - 14 je ispitanika navelo mrežnu stranicu *zakon.hr* kao svoj odgovor, s time da su pojedini ispitanici (4) naveli izravnu poveznicu na tekst Ustava RH na toj stranici,
 - 5 je ispitanika odgovorilo odgovorom koji upućuje na mrežnu stranicu Sabora („*www.sabor.hr*“ ili „web stranica Sabora RH“ – 3 ispitanika), odnosno na Sabor („U Saboru“ – 1 ispitanik te „Sabor Republike Hrvatske na Zasjedanju u Zgradi INA-e, 8 listopada 1991“ – 1 ispitanik),
 - 3 ispitanika svoj je odgovor usmjerilo na mrežne stranice Vlade RH,
 - 4 ispitanika svoj odgovor vežu uz pojedina ministarstva (ministarstvo pravosuđa i ministarstvo uprave – po 1 odgovor), odnosno ministarstvo bez naznake konkretnog ministarstva (2). U slučaju 1 ispitanika, osim odgovora vezanog za mrežne stranice Ministarstva pravosuđa, ispitanik navodi i Narodne novine („Na mrežnim stranicama Ministarstva pravosuđa, pretpostavljam kao i svi državni akti u nekim Narodnim novinama broj nula svezak nula“), dok drugi ispitanik uz odgovor vezan za pripadajuća ministarstva navodi i „mrežne stranice RH“,
 - 1 je ispitanik naveo poveznicu s mrežne stranice Ustavnog suda RH na dokument u pdf obliku koji sadrži pročišćeni tekst Ustava RH iz 2014. godine,
 - 1 je ispitanik odgovorio „Ustav Republike Hrvatske“
 - 2 su ispitanika odgovorila „na webu“,
 - kao i kod odgovora koja uključuju pojedina ministarstva, ali i druge, dodatne odgovore, tako je i 6 ispitanika dalo veći broj odgovora, pa je osim Narodnih novina navelo i neke dodatne opcije, odnosno uključilo veći broj odgovora, kao što su „*zakon.hr*, *ustav.hr*“ (1), „*sabor.hr*, *zakon.hr*“ (1), mrežnu stranicu Ustavnog suda (1), „službene stranice online“ (1) „web stranice raznih institucija uprave“ (3), „posebne knjižne edicije prava, Ustav RH, ali“, kako naglašava jedan ispitanik, „njih ima barem 5 verzija i nisu čini se identične po lekturi!“, „neku knjižicu „Ustav RH“ iz koje sam učio za državni ispit“ (1), dok 1 ispitanik uz odgovor „Narodne novine“ u zagradi dodaje „ili google“.

Na pitanje o načinu praćenja tema povezanih s Ustavom RH koje su objavljene u medijima poput dnevnih novina, internet izdanja i sl. ispitanici su dali odgovore prikazane u tablici 8.

Tablica 8. Način praćenja tema vezanih za Ustav RH

Svoje spoznaje o pitanjima vezanim za Ustav RH temeljim na praćenju medija (dnevnih novina, internet izdanja, vijesti ili političkih magazina na televiziji i sl.).		
Odgovor	Broj	Postotak
u neznatnoj mjeri	36	6,42 %
u maloj mjeri	120	21,39 %

u srednjoj mjeri	174	31,02 %
u velikoj mjeri	88	15,69 %
gotovo isključivo na taj način	89	15,86 %
ne pratim medije o ovim temama	54	9,63 %

4.2. Rezultati za razinu 1

Razina 1 ustavne pismenosti odnosi se na pronalaženje i prepoznavanje ustavne odredbe nasuprot drugim izvorima ustavnog prava. Istraživala se kroz opći dio te na samom kraju upitnika. Rezultate iz ove glave u raspravi dovodimo u vezu s rezultatima iz glave 4.1., posebno s rezultatima pitanja jesu li ispitanici pročitali Ustav RH, znaju li gdje je objavljen te o samoprocjeni poznavanja Ustava RH.

Na upit je li odredba Ustava RH „Glavni grad RH je Zagreb“, točno i potvrdno odgovorilo je 244 (43,49 %) ispitanika, negativan je odgovor dalo 137 (24,42 %) ispitanika, a ne zna 180 (32,09 %), kako je prikazano u tablici 9.

Tablica 9. Odredba o glavnom gradu RH

Ovo je odredba Ustava RH: Glavni grad RH je Zagreb.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	244	43,49 %
ne	137	24,42 %
ne znam	180	32,09 %

Ispitanici na pitanje je li Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne RH dio Ustava RH daju sljedeće odgovore (tablica 10.): potvrdno je odgovorilo njih 259 (46,17 %), točno i negativno je odgovorilo samo 160 (28,52 %), a ne zna 142 (25,31 %).

Tablica 10. Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne RH kao dio Ustava RH.

Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne RH dio je Ustava RH.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	259	46,17 %
ne	160	28,52 %
ne znam	142	25,31 %

4.3. Rezultati za razinu 2 a

Razina 2 a odnosi se na poznavanje temeljnih pojmova i najvažnijih instituta iz Ustava RH. Istraživala se kroz sljedećih 6 pitanja.

Ispitanici na pitanje tko donosi Ustav RH većinom su odgovorili točno, tj. njih 418 (74,51 %) odgovorilo je Hrvatski sabor, dok su ostale ponuđene odgovore odabrali u puno manjem broju (tablica 11.).

Tablica 11. Tijelo koje donosi Ustav RH

Ustav RH donosi:		
Odgovor	Broj	Postotak
Ustavni sud RH	23	4,10 %
Hrvatski sabor	418	74,51 %
Vlada RH	4	0,71 %
zajedničkom i suglasnom odlukom Hrvatski sabor, predsjednik i Vlada RH	51	9,09 %
zajedničkom i suglasnom odlukom Hrvatski sabor i predsjednik RH	16	2,85 %
uvijek i isključivo birači putem referenduma	0	0,00 %
ne znam	49	8,73 %

Kao odgovor na pitanje tko je nositelj izvršne vlasti u RH (tablica 12.) ispitanici se u najvećem broju odabrali točan odgovor, Vlada RH, i to njih 458 (81,64 %).

Tablica 12. Nositelj izvršne vlasti u RH

Nositelj izvršne vlasti u RH je:		
Odgovor	Broj	Postotak
Hrvatski sabor	61	10,87 %
Vlada RH	458	81,64 %
predsjednik RH	18	3,21 %
Ustavni sud RH	8	1,43 %
Vrhovni sud RH	5	0,89 %
ne znam	11	1,96 %

Međutim, na sljedeće pitanje o većini kojom se imenuje vlada RH (tablica 13.) tek je nešto više od polovice ispitanika, njih 298 (53,12 %), dalo točan odgovor da se imenuje apsolutnom većinom svih zastupnika.

Tablica 13. Većina kojom se imenuje Vlada RH

Kojom većinom se imenuje Vlada u RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
većinom prisutnih zastupnika (relativna većina)	62	11,05 %
većinom svih zastupnika (apsolutna većina)	298	53,12 %
dvotrećinskom većinom zastupnika	179	31,91 %
ne znam	22	3,92 %

Na pitanje o načinu odlučivanja na državnom referendumu (tablica 14.), većina je ispitanika točno odgovorila da se odluka donosi 50 % + 1 od birača koji su pristupili referendumu, i to njih 348 (62,03 %).

Tablica 14. Većina kojom se odlučuje na državnom referendumu u RH

Kojom većinom se odlučuje na državnom referendumu u RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
10 % birača	36	6,42 %
50 % + 1 od birača koji su pristupili referendumu	348	62,03 %
50 % + 1 od ukupnog broja birača	100	17,83 %
nije propisana potrebna većina za donošenje referendumske odluke	18	3,21 %
ne znam	59	10,52 %

Ispitanici su na pitanje vezano za Ustavom izričito navođenje nepostojanja smrtno kazne u RH (tablica 15.) dali većinom točan odgovor: potvrdno je odgovorilo njih 424 (75,58 %).

Tablica 15. Zabrana smrtno kazne u Ustavu RH

Ustav RH izrijekom navodi da u RH nema smrtno kazne.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	424	75,58 %
ne	24	4,28 %
ne znam	113	20,14 %

Na pitanje o biračkom pravu gotovo su svi ispitanici dali točne odgovore (kako je prikazano u tablici 16.).

Tablica 16. Biračko pravo državljana RH

Biračko pravo imaju svi punoljetni hrvatski državljani, neovisno o njihovu prebivalištu u ili izvan države.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	539	96,08 %
ne	15	2,67 %
ne znam	7	1,25 %

4.4. Rezultati za razinu 2 b

Razina ustavne pismenosti 2 b obuhvaća poznavanje detalja pojmova i instituta uređenih Ustavom RH.

Ispitanicima su u popisu najviših vrednota ustavnog poretka RH ponuđene sljedeće vrednote: sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost, solidarnost, socijalna pravda, ravnopravnost spolova, pravo na zdravstvenu zaštitu pod jednakim uvjetima, nepovredivost vlasništva, očuvanje čovjekova okoliša. Pritom su im ponuđeni odgovori, da, ne, ne znam. Od svih navedenih jedino solidarnost i pravo na zdravstvenu zaštitu nisu izrijekom navedene ustavne vrednote (tablica 17.).

Tablica 17. Najviše vrednote ustavnog poretka RH

Vrednote	Da		Ne		Ne znam	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Sloboda	549	97,86	1	0,18	11	1,96
Jednakost	538	95,90	2	0,36	21	3,74
Nacionalna ravnopravnost	498	88,77	15	2,67	48	8,56
Solidarnost	167	29,77	201	35,83	193	34,40
Socijalna pravda	318	56,68	95	16,93	148	26,38
Ravnopravnost spolova	469	83,60	29	5,17	63	11,23
Pravo na zdravstvenu zaštitu pod jednakim uvjetima	338	60,25	111	19,79	112	19,96
Nepovredivost vlasništva	398	70,94	46	8,20	117	20,86
Očuvanje čovjekova okoliša	203	36,19	162	28,88	196	34,94

Na pitanje tko po Ustavu zamjenjuje predsjednika republike RH, najveći je broj ispitanika odgovorio točno (64,17 %), a rezultati su prikazani u tablici 18.

Tablica 18. Zamjenjivanje predsjednika RH

Tko po Ustavu RH zamjenjuje predsjednika Republike u slučaju spriječenosti ili smrti do izbora novoga predsjednika RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
predsjednik Vlade RH	54	9,63 %
predsjednik Hrvatskog sabora	360	64,17 %
predsjednik Ustavnog suda RH	14	2,50 %
najstariji saborski zastupnik	5	0,89 %
nitko od navedenih	17	3,03 %
ne znam	111	19,79 %

Sljedeća dva pitanja (prikazana zajedno u tablici 19.) odnosila su se na trajanje mandata saborskih zastupnika i sudaca Ustavnog suda RH, gdje su ponuđeni isti odgovori vezani za vremensko trajanje mandata. Točan odgovor o trajanju mandata saborskih zastupnika dalo je 92,69 % (4 godine), dok je u slučaju trajanja mandata sudaca Ustavnog suda RH samo 24,6 % ispitanika odgovorilo točno (8 godina).

Tablica 19. Trajanje mandata saborskih zastupnika i sudaca Ustavnog suda RH

Odgovor	Koliko traje mandat zastupnika u Hrvatskom saboru?		Koliko traje mandat sucima Ustavnog suda RH?	
	Broj	Postotak	Broj	Postotak
jednu godinu	1	0,18 %	0	0,00 %
dvije godine	5	0,89 %	4	0,71 %
tri godine	9	1,60 %	10	1,78 %
četiri godine	520	92,69 %	53	9,45 %

pet godina	12	2,14 %	90	16,04 %
šest godina	0	0,00 %	19	3,39 %
sedam godina	0	0,00 %	20	3,57 %
osam godina	0	0,00%	138	24,60 %
devet godina	0	0,00 %	2	0,36 %
deset godina	0	0,00 %	13	2,32 %
ne znam	14	2,50 %	212	37,79 %

4.5. Rezultati za razinu 3 a i 3 b

Poznavanje povijesnog i političkoga konteksta donošenja pojedinih odredbi, ali samo u osnovama te prepoznavanje izvornog teksta Božićnog Ustava RH iz 1990. kao različitog od teksta koji je naknadno unesen ili mijenjan ustavnim revizijama, odrednice su ustavne pismenosti razine 3 a, odnosno 3 b.

Na pitanje je li Ustav RH donesen za vrijeme dok je RH još bila u sastavu jugoslavenske federacije, samo je oko 280 (49,91 %) ispitanika dalo točan i potvrđan odgovor (tablica 20.).

Tablica 20. Donošenje Ustava RH dok je RH još bila u sastavu jugoslavenske federacije

Kada je donesen Ustav RH, RH je još bila u sastavu jugoslavenske federacije?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	280	49,91 %
ne	175	31,19 %
ne znam	106	18,89 %

Ispitanici su, na pitanje je li RH prešla s polupredsjedničkog na „čistiji“ parlamentarni sustav izmjenom Ustava RH, odgovorili na način da je njih 338 (60,25 %) odgovorilo točno i potvrđno (tablica 21.).

Tablica 21. Prelazak na „čistiji“ parlamentarni sustav izmjenom Ustava RH

Je li RH prešla s polupredsjedničkog na „čistiji“ parlamentarni sustav izmjenom Ustava RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	338	60,2 5%
ne	50	10,34 %
ne znam	165	29,41 %

Ispitanici koji su dali potvrđni odgovor na prethodno pitanje zamoljeni su da upišu godinu te ustavne promjene, pri čemu su imali mogućnost i ne odgovoriti na to pitanje. Njih 191 (34,05 %) je upisalo odgovor (tablica 22.), a tek je 110 (19,6 % ukupnog broja ispitanika) dalo točan odgovor (2000. godina).

Tablica 22. Godina izmjene Ustava RH u pravcu prelaska na „čistiji“ parlamentarni sustav

Godina	Frekvencija odgovora
1990.	5
1991.	7
1992.	1
1993.	1
1994.	2
1995.	2
1996.	2
1997.	4
1998.	7
1999.	10
2000.	110
2001.	25
2002.	3
2003.	2
2004.	1
2005.	1
2008.	1
2010.	4
2013.	1
2014.	1

Na pitanje o naknadnom unošenju definicije braka u Ustav RH, većina je ispitanika, njih 324 (57,75 %), dala točan odgovor (tablica 23.).

Tablica 23. Unošenje definicije braka u Ustav RH na referendumu

Definicija braka unesena je u Ustav RH nakon održanog referenduma.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	324	57,75 %
ne	133	23,71 %
ne znam	104	18,54 %

Ispitanici koji su potvrdno odgovorili zamoljeni su da upišu godinu tog događaja. Pitanje nije bilo obvezno pa je njih 198 (35,29 %) upisalo odgovor (tablica 24.), od kojih je samo 95 (16,9 % ukupnih ispitanika) znalo točan odgovor (tj. 2013.).

Tablica 24. Godina održavanja referenduma o braku

Godina	Frekvencija odgovora
2000.	1
2004.	1
2008.	2
2010.	3
2011.	2
2012.	2
2013.	95
2014.	26
2015.	19
2016.	17
2017.	12
2018.	17
2019.	1

4.6. Rezultati za razinu 4 a

Posljednja se ispitivala razina ustavne pismenosti 4 a, tj. osnova poznavanja odnosa odredbi Ustava RH s drugim izvorima ustavnog prava, posebno u materiji ljudskih prava te osnove odnosa pravnog poretka RH prema pravu Vijeća Europe i EU-a.

Na pitanje trebaju li zakoni RH biti sukladni s Ustavom RH (tablica 25.) ispitanici su većinom potvrdno odgovorili, njih 546 (97,33 %).

Tablica 25. Obveza sukladnosti zakona u RH s Ustavom RH

Zakoni u RH moraju biti sukladni Ustavu RH.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	546	97,33 %
ne	5	0,89 %
ne znam	10	1,78 %

S obzirom na to da je RH članica Vijeća Europe ispitanici su zamoljeni da daju odgovor na pitanje o sukladnosti domaćih zakona s Europskom konvencijom o ljudskim pravima (tablica 26.) na koje je njih 456 (81,28 %) ponudilo točan odgovor.

Tablica 26. Obveza sukladnosti zakona u RH s EKLJP-om

Zakoni u RH moraju biti sukladni s Europskom konvencijom o ljudskim pravima.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	456	81,28 %
ne	24	4,28 %
ne znam	81	14,44 %

Na pitanje ima li pravo EU-a primat nad domaćim pravom (tablica 27.), samo je 169 (tj. 30,12 %) ispitanika dalo točan, potvrdni odgovor.

Tablica 27. Primat prava EU-a pred domaćim pravom

Pravo EU-a ima primat pred domaćim pravom.		
Odgovor	Broj	Postotak
da	169	30,12 %
ne	275	49,02 %
ne znam	117	20,86 %

Na pitanje jesu li čuli za pojam organskoga zakona (tablica 28.), samo je njih 129 (22,99 %) dalo potvrdan odgovor.

Tablica 28. Upoznatost s pojmom organskoga zakona u RH

Jeste li čuli za pojam organskoga zakona u RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	129	22,99 %
ne	432	77,01 %

Ispitanici koji su čuli za taj pojam, mogli su navesti barem jednu materiju koju organski zakon uređuje. Na to je dodatno pitanje odgovorilo njih 92 (16,4 %), a bar je jednu točnu materiju ponudilo 77 ispitanika (13,73 %). Slijedi kvalitativna analiza odgovora:

- 33 ispitanika na to je pitanje odgovorilo navodeći prava nacionalnih manjina („prava nacionalnih manjina“ ili „prava manjina“ ili „nacionalne manjine“ ili „ravnopravnost i zaštita prava nacionalnih manjina“ (1), odnosno „Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina“ (2), a jedan je ispitanik uz odgovor „prava nacionalnih manjina“ naveo i kako je to organski zakon „po pravnoj snazi ispod Ustava a iznad Zakona“),
- 1 ispitanik odgovara na pitanje upućujući na nacionalne manjine, ali uz znak pitanja na kraju,
- 12 ispitanika navodi „ljudska prava“ kao odgovor,
- 3 ispitanika navode i ljudska prava i prava nacionalnih manjina,
- „ljudska prava i slobode“ ili „prava i slobode čovjeka“ ili „temeljna ustavna pravila o pravima i slobodama čovjeka“ ili „temeljna ljudska prava i slobode“ navodi 5 ispitanika, a samo „slobode građana“ navodi 1 ispitanik,
- 2 ispitanika navode lokalnu samoupravu,
- 1 se odgovor odnosi na „izborni sustav“, a 1 na „biračko pravo“,
- 2 ispitanika navode i prava nacionalnih manjina i izborni sustav,
- 1 ispitanik navodi prava nacionalnih manjina i ravnopravnost spolova,
- 1 ispitanik u odgovoru navodi ljudska prava i izborni sustav,
- 3 ispitanika navode ‘temeljna ustavna prava’ (odnosno ‘temeljna ustavna pravila o pravima i slobodama čovjeka i građanina’ ili pak ‘ljudska prava’) te uz tako navedenu materiju navode i ‘ustrojstvo državne vlasti’ (odnosno ‘ustrojstvo države’),

- više je odgovora dalo 6 ispitanika koji navode prava i slobode čovjeka, poredak državne vlasti, prava nacionalnih manjina, ustrojstvo vlasti, lokalnu i regionalnu samoupravu, izborni sustav, a među navedenim odgovorima se spominje i Kazneni zakon (2),
- isključivo „Kazneni zakon“ ili „kazneno pravo“ ili „kazneno materijalno pravo“, odnosno „kazneno pravo i građansko pravo“ spominje 5 ispitanika,
- 1 ispitanik spominje „Zakon o obrazovanju“, 1 ispitanik „Opći porezni zakon“, a 1 ispitanik „Zakon o Ustavnom sudu RH“, dok 1 ispitanik uz „Zakon koji uređuje izbore“ navodi i „Obiteljski zakon“,
- nepovredivost vlasništva i neograničenu dostupnost vode navodi 1 ispitanik,
- sustav proračuna navodi 1 ispitanik,
- prava branitelja navodi 1 ispitanik,
- društveno vlasništvo navodi 1 ispitanik,
- rad i radno pravo navodi 1 ispitanik,
- 2 ispitanika navode „ustavna prava“ i „nacionalna prava“, a
- s „ne znam“ odgovara 3 ispitanika.

4.7. Opća stajališta o korisnosti poznavanja Ustava RH

Većina ispitanika, njih 389 (69,34 %), smatra da bi im koristilo bolje poznavanje Ustava RH (tablica 29.).

Tablica 29. Korisnost boljeg poznavanja Ustava RH za ispitanika

Smatrate li da bi Vam bilo korisno bolje poznavanje Ustava RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	389	69,34 %
ne	90	16,04 %
ne znam	82	14,62 %

Također, većina ispitanika (tablica 30.) smatra da bi za društvo u RH bilo važno bolje poznavanje Ustava (njih 452 tj. 80,57 %).

Tablica 30. Važnost boljeg poznavanja Ustava RH za društvo

Smatrate li da je za društvo u RH važno bolje poznavanje Ustava RH?		
Odgovor	Broj	Postotak
da	452	80,57 %
ne	44	7,84 %
ne znam	65	11,59 %

U posljednjem su pitanja ispitanici zamoljeni da u slobodnoj formi, daju prijedloge ili komentare na provedeno istraživanje. Povratne je informacije dalo 87 ispitanika, tj. 15,5%. Izdvojili smo skupine komentara prema sadržajnoj sličnosti komentara ili dijela komentara te je ukupni broj komentara po skupinama nešto veći od ukupnog broja ispitanika koji su upisivali svoje primjedbe. Kvalitativna je analiza u nastavku:

- 16 ispitanika izražava čestitke i pohvale (na temu istraživanja, strukturu i metodologiju), navodi se izrijeком „jedan od rijetko zanimljivih upitnika“, dok druga 3 ispitanika smatra da su neka pitanja nejasna, odnosno irelevantna, tj. ne razumije svrhu ovog istraživanja,
- 10 ispitanika moli objavu točnih odgovora (4 predlaže objavu na webu),
- 7 ispitanika navodi da isti dan kreću čitati Ustav RH, uz izražavanje zdvojnosti oko vlastitog znanja,
- 18 ispitanika izražava sram ili nelagodu zbog neznanja, ponekad uz potrebu za opravdanjem neznanja, ali uz navođenje potrebe za vlastitom edukacijom („sramim se koliko ne znam“, „sramim se koliko sam nesiguran/a u točnost odgovora“, „fasciniran/a sam koliko ne znam da ne znam dok ovako nisam suočen/a“, „unaprijed se bojim rezultata, posebno svojih“, „žalosno da mi akademski obrazovani toliko malo znamo, vidim po sebi“, „očekujem da je Ustav logičan pa sam dao/la logične odgovore, ali zapravo nisam siguran/a“, „nažalost, malo znam“, 3 ispitanika navode da nisu obrazovani u RH pa da zato njihovi odgovori vjerojatno nisu točni). Neki od ovih ispitanika dodatno navode da „nepoznavanje Ustava RH dovodi do manipulacije narodom“ (3), odnosno da je „poznavanje Ustava RH dio opće pismenosti i građanske pismenosti“ (2), a 1 ujedno navodi kako „sumnja da poznavanje Ustava RH pomaže, ali je neodgovorno ne poznavati ga“,
- 12 ispitanika smatra da je nužno uvesti teme iz materije UP-a u formalni obrazovni sustav („treba unijeti u školski kurikulum“, „u sve pore edukacije“, „uvesti građanski odgoj u škole“, dodatno i s elementima komparativne ustavnosti, „edukacija jer je to temelj mentalnog zdravlja našeg društva i prevencija negativnih pojava“, „uvesti u srednje škole uz edukaciju o načinu prijave kršenja ljudskih prava“, „uklopiti u škole plus online radionice za akademsko osoblje kako bi se nadišla pravna nepismenost i proizvoljnost tumačenja u svakodnevnom životu“, „izvorišne osnove trebale bi biti dio opće kulture“). 5 ispitanika ne navodi posebne razloge („educirati građane, posebno mlade“, „više uključiti u školske programe“), a 2 dodatno navodi da je „problem kada građani ne poznaju Ustav, a još je gore kada ga profesionalci ne poznaju što se vidi u zadnjih 7 mjeseci“. Tu su dana dva konkretna prijedloga: „pitanja ustavnosti trebala bi biti na višim godinama osnovne škole, ne prerano“ te „potrebno je nama nepravnicima pojednostaviti i učiniti dostupnim *online*, npr. putem edukativnih filmića na you tube-u“,
- 7 ispitanika izražava samo interes za prisustvovanje radionicama, bez ranije spomenutih dodatnih komentara (svi spominju *online* radionice, 2 smatra da bi morale postojati na razini Sveučilišta u Rijeci), a dodatna 2 ispitanika ističu da nije realno očekivati izdvajanje dodatnog vremena s obzirom na ukupnu opterećenost radnim i privatnim obvezama,
- 8 ispitanika postavljaju pitanja („Da li Ustav definira službeni jezik?“, „Može li se očekivati jednom u budućnosti priznavanje ustavne kategorije i umjetnoj inteligenciji?“), odnosno predlažu pitanja koja bi trebalo uvrstiti

- u buduće upitnike (o Ustavnom sudu RH, o provođenju prava, o izlasku na izbore, o oblicima kršenja, o načinu upoznatosti s načinom zaštite te o povijesti ustavnosti u RH),
- 8 ispitanika izražava načelno uvjerenje o važnosti, ali i skepsu oko stvarnog stanja u RH („ustav je mrtvo slovo na papiru“ (3), „institucije ne rade svoj posao“ (2), „što vrijedi kad se ne poštuje“ (1), „u našoj državi ništa nije važno“ (1), „ustavna prava su daleko od svakodnevnice, ne poštuju se“ (1), a jedan se dodatno pita „nećete valjda uvesti stručni ispit i za sveučilišne nastavnike?“),
 - zadnja skupina komentara (7) obuhvaća stajališta da je poznavanje Ustava RH nevažno i to 3 bez obrazloženja, a 4 daju razloge („važno je da djeca u školi dobiju emocionalnu i psihološku pismenost“, „zaboravi se, vjerojatno se i Vi podsjećate svake godine nanovo prije nastave“, „da bi pojedinac nešto znao, treba imati interesa za to (profesionalno ili hobi)“ te „nije važno za građane, samo da politika zna“).

5. RASPRAVA

Provedeno istraživanje navodi na sljedeća tri zaključka. Prvo, veliki je interes za temu ustavne pismenosti među visokoobrazovnim nastavnicima u gradu Rijeci. Drugo, očekivani je i istraživanjem potvrđen nalaz da razina znanja opada na višim razinama modela UP-a, odnosno poznavanje je važno samo na osnovnim podrazinama mjernog modela UP-a. Drugim riječima, postojeća razina UP-a ispitanika samo je djelomično zadovoljavajuća s obzirom na stupanj obrazovanja i iskazani interes. Posebno zabrinjava nepoznavanje prakse i recentnih pojava primjene ustavnih normi, iz čega se može iščitati neočekivana nezainteresiranost za aktivno građansko djelovanje, odnosno naznake građanske nepismenosti. To pak ukazuje na treći važan zaključak: jasno iskazanu potrebu za sustavnom i kvalitetnom edukacijom u području UP-a koju valja ugraditi u postojeće sustave formalnog obrazovanja, ali i pružanjem neformalnih i fokusiranih oblika stjecanja ustavnih i građanskih znanja. U nastavku iznosimo obrazloženje navedenih zaključaka.

Znatni interes za teme povezane s Ustavom RH, njegovu recentnu povijest i primjenu iščitava se iz posrednih i neposrednih podataka prikupljenih ovim istraživanjem. Ovakav zaključak, dakle posredno, sugerira već i činjenica da je tijekom 14 dana koliko je trajalo ispitivanje, tj. od 23. listopada do 5. studenog 2020., upitnik ispunilo čak 44 % ciljane ukupne populacije ispitanika, tj. 561 nastavnik, a 9,57 % je pristupilo, ali ne i dovršilo ispunjavanje upitnika (pa te rezultate autorice nisu uzele u obzir). Važniji su i neposredno relevantni stavovi ispitanika o korisnosti poznavanja Ustava RH. Njih 69 % smatra da bi im bilo korisno bolje poznavanje Ustava RH, a preko 80 % smatra da bi za društvo RH u cjelini bilo važno bolje poznavanje Ustava RH. Dodatna kvalitativna analiza slobodnih komentara na kraju upitnika 87 ispitanika (15,5 %), pokazuje da je prevladavajuća većina pokazala iznimno pozitivan stav prema sadržaju istraživanja te iskazala čvrsto uvjerenje o društvenoj važnosti poznavanja ovih sadržaja, a samo je 11 izrazilo svoju sumnju u relevantnost ustavne pismenosti za

svoj život ili život društva u cjelini. Tu valja spomenuti i izražene zabrinute stavove o tome da je u našoj državi „ustav samo mrtvo slovo na papiru“ (3) jer da institucije niti poznaju, niti rade svoj posao sukladno s propisima i Ustavom (7).

Drugi zaključak pokazuje sve manji postotak znanja kako raste broj razine i/ili podrazine UP-a. Ovdje je najvažniji opći pokazatelj relativno zadovoljavajuće poznavanje općih pojmova i instituta te povijesnog i političkoga konteksta, kao i odnosa s drugim izvorima ustavnog prava (koji se kreće od 61 do 98 %). Istodobno, čim je riječ o detaljima ili posebnostima, znanje je vrlo nisko (od 28 do 44 %).

Pokažimo to na primjerima. Na razini UP-a 1 a, 61,5 % ispitanika navodi da je pročitao Ustav RH (u cjelini ili dijelove), kao i 65,06 % da zna gdje pronaći tekst Ustava RH.¹⁷ Usprkos tomu, na razini UP-a 1 b, manje od 30 % ispitanika zna da je Deklaracija o proglašenju samostalne i suverene RH samostalni pravni dokument, odnosno manje od 44 % prepoznaju temeljnu ustavnu normu. Na razini UP-a 2 a, 74,5 % ispitanika zna tko donosi Ustav, skoro 82 % tko je nositelj izvršne vlasti, a potrebnu većinu za odlučivanje na državnom referendumu točno je navelo 62 % ispitanika. Poznat im je i sadržaj temeljnih normi o ljudskim pravima (zabrana smrtne kazne 75,5 % te biračko pravo 96%). Na razini UP-a 2 b dolazimo do detalja poznavanja ustavnih pojmova i instituta. Pokazalo se da su ispitanicima načelno poznate ustavne vrednote te su u velikom postotku svjesni da su to sloboda (98 %), jednakost (96 %), nacionalna ravnopravnost (89 %) i ravnopravnost spolova (manje od 74 %), kao i nepovredivost vlasništva (skoro 71 %). Socijalna je pravda izabrana u manjem postotku (oko 57 %), dok je očuvanje čovjekova okoliša prepoznalo tek nešto više od (36 %). S druge strane, za solidarnost skoro 30 % ispitanika smatra da je najviša ustavna vrednota, kao i jednaka dostupnost prava na zdravstvenu zaštitu (nešto više od 62 %). Iz potonja je dva rezultata moguće iščitati moralno očekivanje prema ustavnim normama. Nadalje, tko zamjenjuje predsjednika RH u slučaju spriječenosti zna 64 % ispitanika, kao i trajanje mandata saborskih zastupnika (skoro 93 %). Međutim, točno trajanje mandata sudaca Ustavnog suda RH poznaje tek nešto manje od 25 % ispitanika. Slično tomu, na razini UP-a 3, manje od 50 % ispitanika zna je Ustav RH usvojen u razdoblju kada je RH još bila u sastavu nekadašnje jugoslavenske federacije. Isto vidimo i na razini UP-a 4 a. Više od 97 % zna da zakoni moraju biti sukladni s Ustavom RH, a preko 81 % da moraju biti sukladni i s EKLJP-om. Istodobno i očekivano, materija organskih zakona ispitanicima je nepoznata. Organski zakoni, prema Ustavu RH, čl. 83., donose se za regulaciju prava nacionalnih manjina te za razradu Ustavom utvrđenih ljudskih prava i temeljnih sloboda, izbornog sustava, ustrojstva, djelokruga i načina rada državnih tijela te ustrojstva i djelokruga lokalne i područne (regionalne) samouprave. Za njih je čulo tek 23 % ispitanika, a bar je jednu točnu materiju ponudilo svega 77 ispitanika (13,73 % od ukupnog broja ispitanika).

Međutim, najzanimljiviji i najindikativniji rezultati su neočekivano slabo poznavanje prakse, pa čak i recentnih pojava koje su potresale hrvatsko društvo.

17 Iako je točan odgovor na pitanje o mjestu objave Ustava RH, dakako, Narodne novine, autorice su smatrale bitnom činjenicu da ispitanici znaju locirati važeći tekst Ustava RH, premda je riječ o drugom, sekundarnom izvoru objave (poput mrežne stranica Hrvatskog sabora, Ustavnog suda RH ili portala *zakon.hr*). Upravo je to bio slučaj kod svih 365 ispitanika koji su odgovorili na ovo pitanje.

Primjerice, na razini UP-a 2 a, tek nešto iznad 53 % ispitanika zna kojom se većinom doista i imenuje vlada RH, premda je to društveno-politička pojava koja se zbiva najmanje svake četiri godine, a zadnji put u srpnju 2020. (tj. točno četiri mjeseca prije provođenja ovog istraživanja). Isto vidimo i na razinama UP-a 3 a i 3 b. Naime, premda 60 % ispitanika zna da je „čistiji parlamentarni sustav“ uveden naknadno, samo 19,16 % zna točno kada, premda je to bila mjesecima glavna tema u razdoblju nakon smrti prvoga predsjednika RH. Dodatno, iz demografskih je podataka vidljivo da je u to vrijeme preko 66 % ispitanika imalo biračko pravo (18 godina ili više). Slično tomu, samo 57,7 % ispitanika zna da je definicija braka uopće unesena u Ustav RH na referendumu, a tek 16,9 % ispitanika zna o kojoj godini je riječ. Ovaj rezultat valja posebno istaknuti budući da je iz demografskih podataka vidljivo da je 91,5 % ispitanika imalo 23 godine ili više u trenutku održavanja ustavotvornog referenduma o braku održanom 2013. Posebno zabrinjava i rezultat na razini UP-a 4 a gdje tek 30 % ispitanika zna da pravo EU-a ima primat nad domaćim pravom premda je RH članica EU-a već preko sedam godina. Ovo valja dovesti u vezu i s podatkom da svoje spoznaje o temama iz Ustava RH preko 31 % temelji u velikoj ili isključivoj mjeri na praćenju medija, a dodatnih preko 31 % u srednjoj mjeri, pa eventualno može ukazivati i na nedostatno jasno javno informiranje o temama iz ovog područja.

Upravo ovi pokazatelji niske ukupne razine UP-a ujedno upozoravaju i na građansku nezainteresiranost i neaktivnost, tj. na osnovne karakteristike građanske nepismenosti. Donekle pozitivno djeluje činjenica da ispitanici uglavnom realno samoprocjenjuju svoju (nedostatnu) razinu UP-a te na skali od 1 do 10, čak 70 % procjenjuje svoje poznavanje Ustava RH s 5 ili niže. Dodatno ohrabruju i podatci o spremnosti na edukaciju, a koje navodimo neposredno ispod, u obrazloženju trećega zaključka. Iako podatak da je riječ o svega 8 % ispitanika koji izrijeком navode da ih zanima dodatna edukacija, nakon što su ispunjavanjem upitnika bili suočeni s vlastitim neznanjem, u apsolutnom broju riječ je o 45 ispitanika koji su to napisali u neobvezatnoj rubrici završnoga slobodnog komentara, gdje ih se pitalo da komentiraju, pitaju ili predlažu istraživačkom timu što god smatraju važnim bez danih sugestija o tome što bi mogli napisati.

Treći zaključak govori o potrebi sustavne formalne i neformalne edukacije iz tema povezanih s Ustavom RH. On proizlazi iz obrazloženja prva dva zaključka, ali i dodatno iz kvalitativne analize slobodnih komentara. U njoj je 35 ispitanika izjavilo da ih je samo ispunjavanje upitnika potaknulo na razmišljanje i samostalno istraživanje. Naime, 7 ih je komentiralo da odmah idu pročitati Ustav RH, 10 da ih zanimaju točni odgovori, a 18 je ispitanika izrazilo sram zbog nedostatnog poznavanja Ustava RH i spoznaje kako toga ranije nisu bili ni svjesni. Sljedećih 12 ispitanika izrazilo je čvrsti stav kako je nepoznavanje Ustava RH neodgovorno te ga treba unijeti u redoviti kurikulum formalnog osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja. Među njima je nekolicina dala i konkretne prijedloge za organiziranje *online* radionica za nastavnike visokoškolskih ustanova u Rijeci, odnosno pripremu internet stranice s interaktivnim sadržajima o Ustavu RH. Neki smatraju da je riječ o nužnoj općoj kulturi ili „temelju mentalnog zdravlja društva“. U 7 je komentara izražen interes za sudjelovanjem u radionicama koje mole da se organiziraju u Rijeci. I na kraju, 8 je ispitanika ponudilo

neka pitanja koja smatraju bitnima ispitati ili saznati.

I dok je uvođenje obrazovanih sadržaja tematike ustavne i građanske pismenosti u formalni sustav školskog obrazovanja odgovornost državne uprave (centralne ili lokalne razine), čini se da bi organizacija edukacija i fokusiranih radionica na ove teme bila poželjni korak, bar prema mišljenju i potrebama djela ispitanika. Kada ovo dovedemo u vezi s rezultatima samoprocjene informatičke pismenosti (velika se većina smatra informatički pismenima, čak 503 ispitanika, tj. 89,66 % označava 6 ili više), kao i navodima iz kvalitativne analize slobodnih komentara, dodatno je jasno da bi takva edukacija obvezno morala imati svoju e-verziju, i to neovisno o okolnostima pandemije COVID-19.

6. ZAKLJUČAK

U povodu 30. godišnjice donošenja Ustava RH (22.12.1990. – 22.12.2020.) polazimo od teze da je u RH podrazvijena politička kultura koja doprinosi nekvalitetnom djelovanju ustavne demokracije u našoj državi. S obzirom na poznatu poveznicu između građanske i ustavne pismenosti, gdje je druga temeljni sastojak prve, razvili smo opći mjerni okvir ustavne pismenosti i proveli istraživanje ustavne pismenosti najobrazovanijih građana grada Rijeke. Riječ je o prvom takvom istraživanju u RH. Uzorak čini 44 % (N=561) od ukupnog broja nastavnika visokoobrazovnih ustanova u Gradu Rijeci, Sveučilišta u Rijeci, Veleučilišta u Rijeci i PAR-a.

Analiza dobivenih rezultata dovela je do sljedećih zaključaka. Postoji značajni interes za temu ustavnosti u RH, tj. sadržaj, djelovanje i tumačenje našeg Ustava. Postojeće se znanje, međutim, ponajprije zadržava na razini osnova i općih znanja uz vrlo zabrinjavajuće nepoznavanje ustavnih refleksija na svakodnevni život društvene zajednice, kao i recentnu stvarnost. Eklatantni su primjeri sljedeći: preko 46 % ispitanika ne zna kako se formira vlada RH (koja je većina potrebna za osvajanje vlasti), preko 42 % ne zna da je održan referendum o braku i 70 % ispitanika ne zna da pravo EU-a ima primat pred pravom svake države članice, pa tako i RH. Istodobno i ohrabrujuće, utvrđena je i odgovarajuća razina samokritičnosti kroz korektnu procjenu vlastitog (ne)poznavanja Ustava RH, kao i relevantna samoinicijativna spremnost na (*online*) edukacije na ovu temu koju su ispitanici naveli kao svoj slobodni završni komentar nakon ispunjenog upitnika.

Istraživanje ustavne pismenosti u RH valja nastaviti korištenjem istog mjernog okvira i na druge ciljane uzorke (npr. na studentsku populaciju, na zaposlene u javnoj upravi i državnim tijelima u najširem smislu te na opću populaciju) uz odgovarajuću prilagodbu konkretnih anketnih pitanja. Za ostale elemente građanske pismenosti izvan ustavne pismenosti potrebno je razviti dodatni mjerni okvir i istraživačke alate.

LITERATURA

1. Bačić, Arsen. *Ustavno pravo Republike Hrvatske – Praktikum*. Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 2006.
2. Dreisbach, Christopher. *Constitutional Literacy: A 21st Century Imperative*. New York: Palgrave MacMillan, 2016.

3. Harari, Yuval Noah. „You Can Vote. But You Can’t Choose What Is True.“. *The New York Times*. 3. veljače 2020. Pristup 2. prosinca 2020. <https://www.nytimes.com/2020/02/03/opinion/harari-democracy-elections.html?fbclid=IwAR38hOtUzv8KmAscSP0c78iHu7GaLOtOMtApp5gfBc1aGLXyfF0UyXFwsLM>
4. Hart, Melissa. „Foreword: Public constitutional literacy; a conversation“. *Denver University Law Review* 90, br. 4 (2013): 825-831.
5. Häberle, Peter. „Ustav kao kultura“. *Politička misao* 37, br. 3 (2000): 3-21.
6. Heraklit. *Fragmenti*, fr. 44. Pristup 1. prosinca 2020. https://kupdf.net/download/heraklit-fragmenti-pdf_59f975a0e2b6f5e21d2661f7_pdf
7. *Marshall-Brennan Constitutional Literacy Project*. Pristup 6. prosinca 2020. <https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/marshallbrennan/>
8. *Rothgerber konferencija 2012*. Pristup 3. prosinca 2020. https://www.youtube.com/playlist?list=PLwFq2GL-i5Ujh9_m9Z9H00BeqJn6ff7AF
9. Tushnet, Mark. „Constitutional literacy outside the courts. Keynote address.“. *Rothgerber Conference, November 29, 2012*. Pristup 5. prosinca 2020. https://www.youtube.com/watch?v=HhvsQxqG3-A&list=PLwFq2GL-5Ujh9_m9Z9H00BeqJn6ff7AF&index=1
10. Ustav Republike Hrvatske, Narodne novine, br. 56/90.

Sanja Barić*
Sandra Debeljak**
Maja Gligora Marković***

Summary

CONSTITUTIONAL LITERACY AS A PRECONDITION OF CIVIC LITERACY: CONSTITUTIONAL LITERACY RESULTS OF HIGHER EDUCATION TEACHERS IN THE CITY OF RIJEKA

In occasion of the 30th anniversary of the Constitution of the Republic of Croatia (22/12/1990 – 22/12/2020) our starting premise is that an underdeveloped political culture contributes to suboptimal functioning of constitutional democracy in our country. Given the well know link between civic and constitutional literacy, the latter being the essential ingredient of the former, we have developed a general measuring instrument of constitutional literacy and conducted a research of constitutional literacy among the highly educated citizens of the City of Rijeka. The sample consisted of 44% (N=561) higher education teachers of the University of Rijeka, the Polytechnics of Rijeka and Private University College - PAR. Data analysis leads to the following conclusions. There is a substantial interest for the content, functioning and interpretation of our Constitution. However, the existing knowledge on the Constitution revealed only basic levels and common points at the same time demonstrating deeply concerning lack of knowledge in relation to real life constitutional reflections and recent constitutional events. The major examples are the following: above 46% of examinees does not know how the executive is formed (i.e., what the majority for its investiture is), above 42% is not aware of the marriage referendum and 70% does not know that the EU law has primacy over the member states national laws. At the same time, and more encouraging, an adequate level of self-criticism and self-awareness of constitutional (il)literacy has been established, as well as the relevant self-initiated readiness for (on-line) education on the matter.

Keywords: *constitutional literacy; Constitution of the Republic of Croatia; University of Rijeka; Polytechnic of Rijeka; PAR University College Rijeka.*

* Sanja Barić, Ph.D., Full Professor, University of Rijeka, Faculty of Law; sbaric@pravri.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6496-9062>.

** Sandra Debeljak, Ph.D., Senior Lecturer, Polytechnic of Rijeka; sandra.debeljak@veleri.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2183-8238>.

*** Maja Gligora Marković, Ph.D., Assistant, University of Rijeka, Faculty of Medicine; majagm@medri.uniri.hr. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4711-2969>

